

i krásu slova; je tedy jen logické, že dokumentární i literární (textologický) přístup se v ediční praxi překrývají.

Závěrem bychom rádi vyjádřili naději, že nejen výměna zkušeností mezi archiviáři, historiky, literárními vědci a lingvisty, nýbrž i snaha o sblížení edičních přístupů nabude díky setkání, o němž jsme tu referovali, na intenzitě. Domníváme se, že by to bylo ve prospěch čtenářů i ve prospěch editovaných textů a jejich autorů.

Robert Adam

LITERATURA:

- ADAM, Robert (2010): Jak se v Česku jazykově upravují vydávané texty. In: Jiří Hasil (ed.), *Přednášky z 53. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: FF UK v Praze, s. 85–93.
- HANZAL, Josef (1980): O vydávání novodobých historických pramenů. *Česká literatura*, 28, s. 83–84.
- HAVEL, Rudolf (1951): Vydávání dokumentů k životu a dílu B. Němcové. *Slovo a slovesnost*, 13, s. 175–178.
- HAVEL, Rudolf — ŠTOREK, Břetislav et al. (1971): *Editor a text. Úvod do praktické textologie*. Praha: Československý spisovatel.
- Kritické a ediční zásady pro vydávání novočeských autorů (1947). *Věstník ČAVU*, 56, s. 64–68.
- SVEJKOVSKÁ, Olga (1962): Jak vydáváme literární dokumenty. *Sborník Národního muzea v Praze [Řada C — literární historie]*, sv. VII, č. 3, s. 93–97.
- ŠŤOVÍČEK, Ivan et al. (2002): *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*. Praha: Archivní správa MV ČR.
- VAŠÁK, Pavel et al. (1993): *Textologie. Teorie a ediční praxe*. Praha: Karolinum.

PRAŽSKÉ PŘEDNÁŠKY ZAHRANIČNÍCH PROFESORŮ¹

Ústavu českého jazyka a teorie komunikace FF UK v Praze se v roce 2013 podařilo uspořádat unikátní cyklus přednášek.² Dvanáct lingvistů z renomovaných evropských pracovišť přijalo pozvání, aby pražskému publiku představili své pohledy na poznávání jazyka a komunikace. Studentům i pedagogům se tak naskytla možnost blízkého seznámení s aktuálními výzkumy z oblastí, jako jsou konstrukční gramatika, evoluce jazyka, sociolingvistika, typologie nebo osvojování jazyka. Prvním sedmi přednášejícím, kteří vystoupili na jaře, věnujeme tuto zprávu.

Celý cyklus zahájila Kerstin Fischerová, lingvistka působící na Syddansk Universitet, která se odborně věnuje především konstrukční gramatice a konverzační analýze. Ve svých třech přednáškách (25.–27. 3.) pražskému publiku předestřela náhledy na gramatická zkoumání ve třech různých kontextech.

1 Příspěvek vznikl s podporou projektů SVV 267102 a RVO 68378092.

2 Přednášky se uskutečnily v rámci projektu „Rozvoj a inovace bakalářského studia českého jazyka v Ústavu českého jazyka a teorie komunikace FF UK v Praze“ (CZ.2.17/3.1.00/33275), který se realizuje v období 2011–2013 za finanční podpory Operačního programu Praha Adaptabilita.

První přednáška (*Conversation Analysis and Construction Grammar: A Match Made in Heaven*) byla věnována obecným spojnicím a rozdílům konverzační analýzy (CA) a konstrukční gramatiky (CxG). Ze stručných úvodů do obou přístupů Fischerová přešla k názoru, že CA může potřebovat použitelnou gramatickou teorii, CxG naopak rozšíření v aplikaci na reálných konverzacích. Přehledným srovnáním poukázala na kompatibilitu obou přístupů v mnoha aspektech (vzorce/konstrukce jako předmět studia, nedomodularita, důraz na užívání jazyka, orientace na povrchové jevy komunikace atd.). Existují rozpory, jako např. odlišný pohled na experimentální, kvantitativní či introspektivní data, jež lze sice těžko zcela neutralizovat, ovšem jak Fischerová demonstrovala např. na pragmatických markerech (v angl. např. *oh, yeah, well, mm* aj.), kombinovaný pragmaticko-gramatický pohled na jazykovou komunikaci je natolik pronikavý, že stojí za to sociální a kognitivní aspekty spíše sblížovat, než v nich hledat rozdíly.

V druhé přednášce (*A Radical Construction Grammar Approach to Discourse and Modal Particles*) aplikovala Fischerová pohled radikální konstrukční gramatiky na dva druhy částic, diskurzivní (DP) a modální (MP).³ Na materiálu angličtiny, němčiny a švédštiny ukázala, že zaprvé různé částice se objevují v týchž strukturních pozicích, a tvoří tedy koherentní kategorie a zadruhé že jedna částice může nést zároveň více funkcí, a to i na úrovni konkrétní realizace (tj. jednoho tokenu). Modální a diskurzivní částice poté pomocí ukázek odlišila tak, že MP jsou na rozdíl od DP strukturně a prozodicky začleněny do věty a že MP zakotvují výpověď v předchozím ko(n)textu, zatímco DP mají spíše funkci řízení diskurzu (*discourse management*). Např. německé *also* prezentovala jako DP s funkcí převzetí slova, rámování, reformulace či opravy/upřesnění, zároveň jako MP s funkcí zakotvení a také jako adverbium spojující dvě věty. V závěru pak Fischerová poukázala na to, že popisované částice fungují jazykově specificky — i ve velmi blízkých jazycích se jejich inventář, frekvence, funkce a formální rysy mohou lišit; o diskurzivních a modálních částicích tedy nelze uvažovat jako o mezijazykově platných kategoriích.

Třetí přednáška (*Is Register a Part of Grammar? The Case of the So-Called Simplified Registers*) představila zkušenosti z několika nevšedních lingvistických výzkumů. Verbální komunikace s dětmi, cizinci, zvířaty nebo roboty spadá do tzv. zjednodušených registrů (*simplified registers*), tedy určitých útvarů vymezených výběrem prostředků vzhledem k situaci, v níž jsou různými způsoby modifikovány standardní jazykové a komunikační normy. Fischerová polemizuje s Fergusonovými (1982) tvrzeními, že řeč s dětmi je prototypem pro ostatní zmíněné, uniformní registry. Na základě empirických dat Fischerová ukázala (i přes omezenou srovnatelnost jednotlivých výchozích výzkumů), že jsou tyto registry ve skutečnosti vzájemně poměrně odlišné — ze strany mluvčího je např. komunikace s robotem ve srovnání s komunikací s dítětem jazykově různorodější a komplexnější, ale naopak méně interaktivní. Zároveň se potvrdilo, že i v rámci jednoho registru existuje mezi mluvčími významná variabilita. Registr tedy nefunguje spolehlivě jako homogenní a prediktabilní pojítko mezi gramatickými pravidly a komunikační situací.

3 Kategorie diskurzivních částic zřejmě nenachází v české tradici ucelený ekvivalent a byla by rozdělena do více částí dle různých funkcí, viz též závěr odstavce.

Druhý přednášející, který v Praze (2.–4. 4.) prezentoval své příspěvky, byl Remi van Trijp, působící aktuálně v Sony Computer Science Laboratory (Sony CSL) v Paříži. V pařížské laboratoři se pod vedením jejího ředitele Luca Steelse zabývá evolucí jazyka. Akcentuje přitom její kulturní aspekt.

Teorie kulturní evoluce jazyka pohlíží na jazyk z hlediska jeho změn a dynamiky. Neměla by ovšem objasňovat pouze obecné otázky, proč se jazyk mění nebo proč a jak může vznikat komplexní slovní zásoba či gramatické struktury, ale měla by se též pokusit vyložit vývoj specifických rysů určitých jazyků (viz Steels, 2012). Oběma rovinám se van Trijp věnoval ve svých pražských přednáškách (*Evolutionary Linguistics and Fluid Construction Grammar; Language Games as an Integrating Experimental Paradigm; Language Strategies and Language Evolution*). Nastínil v nich principy evoluční lingvistiky a teorie kulturní evoluce jazyka, obeznámil publikum s metodami, jak evoluci zkoumat, a popsal několik zajímavých výzkumů, které z této teorie vycházejí.

Důležitými pojmy v teorii kulturní evoluce jazyka jsou jazyková selekce a samoorganizace (*self-organization*). Vývoj jazyka je ovlivňován a usměrňován tím, že z generovaných variant jazykových prostředků v komunikaci převládnu a přetrvávají ty, jež vyhovují selekčním kritériím (např. míře kognitivního úsilí spojeného s užíváním prostředku) a zaručují co největší komunikační úspěch (jazyková selekce), a tím, že se mluvčí snaží jazykové systémy a volby jazykových strategií přiblížit sobě navzájem (samoorganizace). Základní hypotézu — jazyk se vyvíjí tak, aby se zvyšoval komunikační úspěch a zároveň se optimalizovaly potřebné nároky (kognitivní, artikulační úsilí apod.) — badatelé ze Sony CSL testují v tzv. jazykových hrách, založených na metodě agentního modelování (*agent-based modeling*). V jazykových hrách spolu interagují „inteligentní agenti“ — entity, převážně roboti, se softwarem simulujícím lidské kognitivní schopnosti a modelujícím mluvčího — a sleduje se, jak se v těchto interakcích vytvářejí komplexní systémy podobné přirozenému jazyku. Užití robotů v jazykových hrách umožňuje přiblížit experiment co nejvíce reálným podmínkám komunikace a zároveň upomíná na to, že teorie kulturní evoluce jazyka přijímá hledisko kognitivní lingvistiky, zdůrazňující roli tělesnosti. Van Trijp se v přednáškách dotkl i problematiky individuálního komunikačního vývoje agentů a zmínil se o autotelickém principu jakožto o možnosti, jak adekvátně teoreticky uchopit motivační stránku tohoto vývoje. Autotelický princip dovoluje vysvětlit to, jak agenti procházejí fázemi vývoje bez zásahů experimentátorů. Souvisí s tím, že si agenti dokáží stanovit vlastní komunikační cíle na základě aktuální úrovně svých schopností. Musí se přitom vyhnout nudě pramenící z toho, že cíl je pro ně příliš snadný, a frustraci mající základ v tom, že úkol převyšuje úroveň jejich schopností. Měli by tak vždy volit cíle ležící mezi těmito extrémy. Tento princip, který se dá následně operacionalizovat a aplikovat v experimentech, je inspirován „theory of flow“ humanistického psychologa Mihalye Csikszentmihalyiho.

Základní formalismy, které badatelé v jazykových hrách a jiných experimentech využívají, jsou IRL (*Incremental Recruitment Language*) — formalismus „vtělesněné“ (*embodied*) kognitivní sémantiky — a FCG (*Fluid Construction Grammar*) — formalismus konstrukční gramatiky.

Přednášející ukazoval uplatnění jazykových her a výše zmíněných formalismů na vzniku pojmenovacích jednotek či gramatických prostředků a na dynamice jejich vý-

voje. Všechny příklady experimentů, které uváděl, potvrzovaly hlavní hypotézu teorie kulturní evoluce jazyka. Konkrétně na příkladu vývoje systému německých určitých členů demonstroval, že vývoj gramatiky je motivován potřebami mluvčích spojenými s nároky, jako je snadnost artikulace a auditivní zřetelnost (k tomu viz např. van Trijp, 2013), na příkladu vyjadřování prostorových vztahů potom doložil, že gramatika se v jazyce vyvinula za účelem zvýšení komunikačního úspěchu a snížení kognitivního úsilí při interpretaci výpovědí (k tomu viz např. Spranger, 2012), a na příkladu vývoje gramatické shody ilustroval, že gramatická shoda v jazycích vzniká přirozeně jako jeden z prostředků zamezujících neúměrné kombinační komplexitě a sémantické nejednoznačnosti, které jsou patrné při prostém kombinování slov (k tomu viz Beuls — Steels, 2013).

Na závěr svých přednášek van Trijp porovnal stav biologie a lingvistiky a konstatoval, že zatímco biologie má zastřešující disciplínu v podobě evoluční biologie, k jejíž teorii subdisciplíny svými poznatky přispívají a z jejichž poznatků čerpá, lingvistika jako celek ještě takto nefunguje a zastřešující disciplínu obdobnou evoluční biologii postrádá. Dle přednášejícího by se zastřešující disciplínou lingvistiky mohla stát evoluční lingvistika, jejíž jednu složku pražskému publiku poutavým způsobem představil.

Vývoje jazyka, tentokrát ovšem na úrovni ontogeneze, se týkaly i příspěvky (*Comparative Language Acquisition Research: A Field in Development; Learning Argument Structure with Strong Variation*) Sabine Stollové z Universität Zürich, která vystoupila v Praze jako třetí v řadě (15. a 16. 4.).

V centru odborného zájmu této badatelky stojí komparativní výzkum osvojování mateřského jazyka. Sabine Stollová se v jeho rámci snaží odpovědět na otázky, zda existují univerzální strategie uplatňující se při osvojování jazyků, zda v případech jejich neexistence závisí strategie na struktuře daného jazyka, jaké faktory zapříčiňují sled osvojování určitých jevů a jakou roli v procesu osvojování hraje input a kulturní kontext. Při své práci analyzuje longitudinální korpusy dětské řeči a řeči osob dítě obklopujících. Za materiál ke zkoumání si vybírá typologicky různé jazyky, aby na základě analýzy jejich osvojování mělo vůbec smysl uvažovat o určitých univerzáliích. I proto, že je komparativní výzkum osvojování mateřského jazyka poměrně mladou disciplínou, musela se Sabine Stollová vyrovnat s mnohými metodologickými problémy. Patří mezi ně také rozhodnutí o tom, jak určovat vývojové fáze, jak zachytit vztahy mezi proměnnými a jak odhadovat produktivitu určitého jevu v řeči dítěte. V prvním příspěvku nastínila svá řešení těchto otázek (k tomu viz Stoll — Gries, 2009; Gries — Stoll, 2009) a posléze představila výzkum, na němž demonstrovala užití měření produktivity. Ve výzkumu se ověřovalo, zda má na osvojování substantiv a sloves vliv jejich morfolgie, konkrétněji zda morfolgie substantiv a sloves ovlivňuje jejich distribuci v rané slovní zásobě.⁴ Stollová za tímto účelem analyzovala korpus jazyka chintang, sinotibetského jazyka, jímž se mluví ve východním Nepálu.⁵ Jelikož má jazyk chintang (oproti substantivům) velice komplexní morfolgii sloves, předpoklá-

4 Taková formulace hypotézy napovídá, že Sabine Stollová nezastává univerzalistickou hypotézu o preferenci substantiv vůči slovesům v rané slovní zásobě (tzv. *Natural Partition Hypothesis*, viz Gentner, 1982).

5 Korpus sestavila s týmem, do nějž patří i Balthasar Bickel, jenž v rámci přednášek zahraničních profesorů rovněž vystupoval (viz níže).

dala, že chintangské děti budou v raných fázích svého řečového vývoje užívat výrazně více substantiv než sloves. Výsledky analýzy řeči čtyř dětí a řeči osob je obklopujících naznačují, že poměr mezi slovesy a substantivy v řeči chintangských dětí se podobá poměru mezi substantivy a slovesy v řeči chintangských dospělých až ve chvíli, kdy řeč dětí vykazuje podobnou morfologickou produktivitu jako řeč dospělých.

Musíme však upozornit na to, že z těchto výsledků nelze činit závěry, že by na osvojování slovních druhů měla vliv pouze morfologická komplexita či frekvence nebo způsob komunikace mezi dospělými a dětmi, o nichž Stollová vážně uvažuje ještě jako o relevantních faktorech (k způsobu komunikace: chintangští dospělí se obvykle neúčastní dětských aktivit a her, to může podle Stollové a jejích spolupracovníků objasnit to, že i přes tendenci, zaznamenanou u dvou pozorovaných dětí, přibližovat se s rozvojem slovesné morfologie postupně poměru substantiv a sloves v řeči dospělých osob, žádné z nahrávaných dětí nedosahuje stejného poměru mezi substantivy a slovesy jako dospělí) (viz Stoll et al., 2012). Významnou úlohu zde mohou plnit sémantické vlastnosti slov. Stollová et al. (2012) o nich sice hovoří, ale nezohledňuje je, protože nevidí způsob, jak je spolehlivě určit. K tomu doplníme, že v literatuře existují studie podchycující sémantiku slova na základě subjektivních hodnocení rodilých mluvčích daného jazyka. Jedním z takto měřených konceptů je představitelnost, tedy vlastnost, která odkazuje k snadnosti či obtížnosti, s níž slovo u člověka vyvolává mentální představu toho, co označuje (k potvrzení vlivu představitelnosti na osvojování lexika viz Ma et al., 2009; McDonough et al., 2011).

V druhé přednášce byl popsán další výzkum autorky a jejího týmu, v němž se rovněž pracuje s daty z jazyka chintang. Tentokrát byla pozornost zaměřena na způsob osvojování ergativu, který je v jazyce chintang velmi komplexním jevem. Do analýz byla zahrnuta data opět od čtyř dětí a od dospělých osob, které děti obklopovaly. První otázka výzkumu zněla, zda děti užívají ergativ s podobnou distribucí jako dospělí. Porovnání počtu slov v ergativu vůči všem slovům u dětí a dospělých odhalilo, že se distribuce ergativu u dětí a dospělých velmi podobá. V druhé fázi výzkumu se kladl důraz na zodpovězení toho, jak si děti tuto distribuci osvojují, zda se liší způsob, jakým ergativ používají ony, od způsobu, jakým ho používají dospělí. Z příslušných analýz vyplývá, že děti používají již od raného vývoje ergativ téměř ve všech jeho funkcích. Od dospělých se však odchyľují tím, že zprvu s ergativem pojí pouze omezený počet slov (myslí se substantiva a zájmena, k nimž se připojuje sufix vyjadřující ergativ, a slovesa objevující se v ergativní konstrukci) a produkují ho spíše tehdy, když ho v dané komunikační situaci užil v předchozí replice někdo jiný, než že by ho užívaly zcela spontánně. Je však pravda, že v tomto ohledu je v datech patrná silná individuální variace a k potvrzení toho, že imitace a opakování je obecný princip při osvojování ergativu v jazyce chintang, bude potřeba dalšího zkoumání.

Dvě přednášky (16. 4. a 17. 4.) věnoval pražskému publiku Balthasar Bickel, ředitel katedry obecné jazykovědy na Universität Zürich. Bickel je předním představitelem současné jazykové typologie a hledá parametry, podle nichž by se jazyková diverzita dala měřit a statisticky zobecňovat. Předmětem jeho zájmu jsou statistické výzkumy distribuce jazykových parametrů napříč jazyky světa, konkrétně se zaměřuje na jazyky v oblasti Himálaje a Kavkazu, které reprezentují jakési hranice areálu indoevropských jazyků, a organizoval rovněž rozsáhlý terénní výzkum v himálajské oblasti.

První Bickelovo vystoupení (*Distributional Typology (A Probabilistic Approach to Linguistic Universals and Areal Diffusion)*)⁶ vycházelo z jeho nové studie *Distributional Typology: Statistical Inquiries into the Dynamics of Linguistic Diversity* (Bickel et al., v tisku). Rezolutně odmítá koncept absolutní univerzálie, jelikož na základě pouhého 1 %, jež je ze všech jazyků existujících za celou historii lidstva popsáno (údaj převzat z Bickelovy prezentace k této přednášce), je nemožné hledat absolutní pravidla, a nadto jsou i na základě dosud popsaných jazyků některé jazykové univerzálie zpochybnitelné. Lingvistická typologie se podle něj stále nevhodně ptá na to, co všechno je v jazyce možné. Bickel navrhuje řídit typologický výzkum trojicí otázek: *What's Where Why*, tedy *co to jsou konstrukce v lidském jazyce a jak je možné je srovnávat; kde tyto struktury nacházíme*, tj. jsou vymezeny areálově či geneticky, nebo jsou univerzálně (ne)upřednostňované; *proč nacházíme ony struktury právě tam, kde jsou?* Právě tyto dílčí otázky pak mohou tvořit lepší východisko i pro kvantitativní zkoumání, respektive distribuční typologii, kterou Bickel zavádí jako nový přístup výzkumu jazyka. V navazující přednášce (*Government vs. Agreement in Typological Perspective*) pak Bickel na případu komparace gramatických kategorií pádu a shody dokazoval, v čem je lingvisticky typologický přístup opírající se o jazykové univerzálie nedokonalý, když tvrdí, že pád a shoda se prostupují a jsou realizovány závisle na sobě jako tatáž kategorie (k tomuto tématu viz též Bickel, 2012). Ve své prezentaci sledoval morfologické realizace shody a odlišoval ji od realizace pádu.

Pátým vystupujícím byla Lesley Milroyová, výrazná představitelka variační sociolingvistiky, jež momentálně působí na University of Oxford. Na půdě FF UK v Praze pronesla tři přednášky (18., 19. a 22. 4.), v nichž se z pohledu variační sociolingvistiky věnovala důležitým aspektům jazykové změny. Přednášky nebyly koncipovány jako podrobný popis několika empirických studií (jak tomu bylo např. u Sabine Stollové), spíše se jednalo o kritické shrnutí daných témat, během něhož zaznívaly i vlastní návrhy, jak pojímat či řešit určité problémy. Milroyová ve svém výkladu využívala mnoho konkrétních příkladů převzatých jak ze studií vlastních, tak ze studií jiných předních badatelů na poli (variační) sociolingvistiky (např. Penelope Eckertové či Petera Trudgilla, jenž byl též hostem jarního běhu přednášek). Veškerý citovaný materiál zachycoval jevy vyskytující se v angličtině a zaměřoval se především na fonetickou/fonologickou stránku řeči (zaměření na fonologii je pro variacionistické studie typické).

Milroyová v úvodní přednášce (*Variationist Approaches to Language Change*) nejprve souvztažnila variační sociolingvistiku se studiem jazykové změny. V této souvislosti připomněla, že mnoho labovovských sociolingvistů vidí kořeny jazykové změny ve variaci. Sociolingvistika by pak podle nich měla odhalit strukturní heterogenost a získat tím vhled do procesu probíhající jazykové změny. V tomto smyslu se sociolingvistika protíná s diachronní lingvistikou, neboť se snaží objasnit jevy, jimiž se diachronní lingvistika zabývala. Milroyová dala sociolingvistiku do vztahu ještě s jiným lingvistickým oborem — dialektologií. Uvedla, že variační sociolingvistika se vyvinula z tradiční dialektologie, která však na rozdíl od sociolingvistiky patřičně nezohledňuje sociální stránky mluvčích. Právě sociální charakteristiky mluvčích a jejich spojitosti s užíváním jazyka se staly předmětem výkladu druhé části přednášky.

6 Deklarovaný dovětek názvu nebyl v samotné prezentaci užit.

Přednášející zdůraznila, že variace nese sociální význam a že tento význam není nutně globální, ale váže se k určitému místu (např. k nějakému městu). Konkrétně tyto skutečnosti ilustrovala na příkladech, které se nacházejí též ve čtvrté kapitole knihy *Sociolinguvistika: Metody a interpretace* (viz Milroyová — Gordon, 2012, s. 95–99).

V druhé přednášce („*Off the Shelf*“ and „*Under the Counter*“: *Why Are Some Sound Changes More Accessible Than Others?*) pojednávající o sociální dynamice jazykové změny Lesley Milroyová obeznámila publikum se svým návrhem rozlišovat dva typy hláskové změny. Jeden typ zahrnuje změny, které nezávisí na pravidelné primární interakci v lokálních sociálních sítích, a jsou tudíž přístupné velkému počtu mluvčích (těmto změnám říká „*off the shelf*“). Změny druhého typu se naopak šíří v sociálně a geograficky menších oblastech (tyto změny nazývá „*under the counter*“).

Třetí přednáška (*Wales and Whales, Italy and Bitterly, Smith and Sniff: Language Ideologies and Phonological Change*) se soustředila na téma role jazykových ideologií v procesu změny. Jazykové ideologie představují, zhruba řečeno, soubor přesvědčení, postojů či pocitů týkajících se jazyka v jeho sociálním zakotvení. Jazyková ideologie se tak vztahuje například k situaci, kdy se pokládá člověk, který nemluví standardem, za nekultivovaného. S jazykovou změnou souvisejí ideologie právě proto, že lidé mohou na základě ideologie začít svou řeč posouvat jistým směrem. Jazykové ideologie fungují na makroúrovních (např. na národní úrovni) i na úrovních lokálnějších (např. v rámci jednoho města) a mohou se měnit. U stejných prostředků se může samozřejmě různit i to, prizmatem jaké ideologie se na ně pohlíží. Milroyová zmínila například společenské vnímání tzv. postvokalického /r/ v Anglii, ve Skotsku a v USA. V Anglii je nevyslovování /r/ spojeno se známkou vyššího vzdělání a vyšší kultivovanosti, ideologie je zde vystavěna na principu sociálních tříd, ve Skotsku je /r/ vyslovováno a jeho nevyslovování je spojeno s anglickostí, funguje zde obecná skotská ideologie odlišnosti od Anglie, v USA vedla ke stanovení standardu s vyslovovaným /r/ patrně ideologie zakládající se na rase/etnicitě (/r/ nebylo vyslovováno ve východních oblastech s velkým počtem přistěhovalců, které byly na počátku 20. století vnímány jako zdroje poskvřňování čistoty Ameriky a vůči nimž byla pocítována silná averze; dialekty s nevyslovovaným /r/ tehdy ztratily na symbolické hodnotě, Američané pak inklinovali k výslovnosti středozápadních a západních oblastí, které se jim zdály být „čistšími“, a později ji začali považovat za svůj standard, viz Bonfiglio, 2002).

Variční sociolinguvistika je v západní lingvistické tradici již dlouho etablovanou disciplínou, v českém prostředí se ovšem doposud významněji neprosadila. Myslíme, že přednášky Lesley Milroyové nepřímou ukázaly, čím a jak by tato disciplína mohla bohemistickému bádání přispět. Variacionistický přístup by mohl obohatit hlavně diskuse o spisovné a obecné češtině či o nivelizaci dialektů, rozšířit je o nové dimenze a nabídnout na tyto fenomény jiný pohled. Dodejme, že inspiraci k novým výzkumným otázkám může česká veřejnost čerpat z nedávno vydaného českého překladu publikace Lesley Milroyové a Matthewa Gordona *Sociolinguvistika: Metody a interpretace* (2012).

Arie Verhagen, vedoucí jazykovědné nederlandistiky z Universiteit Leiden, představil v Praze (22.–24. 5.) tři tematicky svébytné přednášky, které ovšem dohromady posluchačům nabídly ucelený pohled na komunikaci, pohled originálně kombinující pragmatiku, kognitivní lingvistiku, konstrukční gramatiku aj.

První přednáška (*Human Cooperative Communication and Types of Linguistic Meaning*) byla zaměřena na nezákladnější povahu lidské komunikace. Jejím klíčovým rysem je kooperativnost. Verhagen odhlíží od tradičního přenosového modelu výměny informací a klade důraz na to, jak se účastníci komunikace vzájemně přizpůsobují, nakládají s perspektivou druhých a spolupracují na sdílených projektech. Z jeho formulace „there’s always a joint project“ a z dalšího pojmu, společného základu (*common ground*; zhruba synonymní s *mutually shared knowledge*), je zřejmý akcent směrem k intersubjektivitě jako prizmatu komunikace. Pointu celé přednášky založila úvaha zjednodušeně ilustrovatelná výpověďmi jako *slibuji, že přijdu včas* a *Jan slíbil, že přijde včas*. Z hlediska tradičního rozboru jsou zcela odlišné: První odkazuje k mluvčímu a je performativní, druhá odkazuje k třetí osobě a je konstativní. Verhagen však tvrdí, že konstrukce typu *slíbit, že* jsou komplexní jednotky, jejichž význam a funkci nelze odvozovat čistě ze „součtu“ jejich jednotlivých komponentů, a fungují gramaticky i argumentačně stejně. Elegantně tak dospívá k základní myšlence konstrukční gramatiky.

Druhá přednáška (*Linguistic Tools for Mind Reading in Narratives*) vycházela ve své podstatě z teorie mysli. Verhagen upozornil na to, že schopnost vytvářet představy o stavu mysli druhých není čistě lidské specifikum — to spočívá až v kompetenci hierarchizovat tyto představy do mnoha vzájemně vnořených úrovní (*multiple-order intentionality*). Existuje shoda na tom, že lidé jsou schopni zpracovat konstrukce typu *A ví, že B věří, že C má v úmyslu...* zhruba až do šestého řádu. Složitější je vysvětlení původu této schopnosti. Ve sporu, zda je vrozená a umožněná lidským mozkiem, anebo sociokulturně naučená, argumentuje Verhagen ve prospěch druhého jazykově specifickými a strukturálně velmi rozrůzněnými prostředky, jimiž se vyjadřuje v různě kondenzované podobě vztah mezi mluvčím a ostatními aktéry široce pojaté komunikační situace.

Závěrečná přednáška (*The Proper Place of Conventionality in an Ethological Approach to Language*) byla věnována podstatě konvencionality. Dominantní gramatické přístupy, ať už generativní, nebo konstrukční (či přesněji kognitivně-konstrukční; Verhagen odkazoval na Langackera⁷), mají v jádru svého zkoumání mluvčího jako jednotlivce, z něž lze zobecňovat na celou společnost, celý jazyk. Verhagen argumentoval proti tomuto postoji. Pomocí aplikace modelů převzatých z behaviorální biologie — tzv. Darwinova algoritmu⁸ a Tinbergenových čtyř otázek⁹ — na jazykový vývoj přesvědčivě prezentoval klíčovou odlišnost dvou rovin změn — individuální roviny a roviny populace, tj. jazyka, resp. jazykové/řečové komunity.¹⁰ Na příkladu vývoje konstrukcí s nizozemským *weg* a anglickým *way* ukázal, že jazyková změna je věc přirozeného výběru a ustavování konvencí na základě vzájemných očekávání — tedy

7 „For purposes of studying language as part of cognition, an expression’s meaning is first and foremost its meaning for a single (representative) speaker“ (Langacker, 2008, s. 30).

8 Zjednodušeně: 1. variace jevu v populaci, 2. výběr varianty s vyšší šancí na replikaci, 3. dědičnost vybrané varianty.

9 1. Jakými mechanismy jev vzniká?; 2. jaký je jeho (ontogenetický) vývoj?; 3. jaké jsou jeho funkce?; 4. jaká je jeho (fylogenetická) historie — z čeho se vyvinul a jak? (viz Tinbergen, 1963).

10 V tomto se Verhagen shoduje se zástupci fluidní konstrukční gramatiky, mezi něž patří i Remi van Trijp (viz výše).

procesů, které probíhají na makrorovině. Jeden mluvčí tedy v tomto smyslu nikdy nemůže hrát explanatorní roli.

Pozvání do Prahy přijal také profesor Peter John Trudgill z norské Adger University, který se zabývá zejména jazykovou typologií a výzkumem variant angličtiny ze sociolingvistické perspektivy. Na půdě FF UK v Praze proslovil ve třech dnech (28.–30. 5.) tři přednášky se sociolingvistickou tematikou.

V úvodním vystoupení (*The Sociolinguistics of Non-Equicomplexity*) se věnoval Trudgill konceptu jazykové (ekvi)komplexity. Ve starší lingvistické literatuře, zejména jazykovětypologické, se vycházelo z obecného předpokladu, že všechny jazyky světa jsou stejně komplexní.¹¹ Toto obecné povědomí bylo ovšem implicitně napadeno sociolingvisty, fonetiky a typology studujícími kreolské jazyky, kteří tvrdí, že jazykový kontakt je provázen simplifikací jazyka. Trudgill v návaznosti na to přichází s výkladem, že prochází-li jazyk simplifikací, musí být nutně členěn na fázi před ní, tj. fázi komplexnější, a fázi po ní, tj. fázi s nižší komplexitou. Analogicky tomu pak lze podle něj přistoupit k jednotlivým vývojovým stádiím jednoho jazyka, kdy může být jazyk v určité své fázi méně komplexní než v jiné (jako příklad udává současnou standardní nizozemštinu a podobu nizozemštiny v severní Africe v době kolonizace). Rozšířenost hypotézy jazykové ekvikomplexity je, jak píše Trudgill (2011, s. 16), dána také snahou po tom, aby nemohly být některé jazyky označovány za „primitivní“.

Komplexitu samu vymezil Trudgill ve svých přednáškách podle přítomnosti nepravidelností v jazyce (např. konkurence pravidelných a nepravidelných tvarů v paradigmatu jednoho slovesa v angličtině), množství polysémních jednotek a jejich užití znesnadňujících porozumění v komunikaci (např. složitá distribuce alomorfů *it* a *this* v nářeční oblasti Norfolk v Británii) a nadbytečnosti v konstrukci syntagmat (např. několikanásobné vyjádření shody v jedné konstrukci). Klade proti sobě tezi jazykové typologie, podle níž jazykový kontakt vede k jazykové komplexitě, a tezi primárně sociolingvistickou, která tvrdí, že jazykový kontakt vede k simplifikaci jazyků. Jako zastávce sociolingvistické větve se k tomuto bodu vracel i v dalších dvou svých vystoupeních a obhajoval jej jako velmi podstatný rys jazykového kontaktu.

Následující přednáška (*Societies of Intimates and Mature Linguistic Phenomena*) byla věnována rozdílu mezi jazyky menších, uzavřených společenství (*societies of intimates*) a jazyky společenství početných, vyspělých,¹² dále míře a principům jazykového kontaktu jednotlivých společenství a vlivu tohoto kontaktu na utváření jazyka i na jeho komplexitu. Trudgill tvrdí, že i v jazycích menších, izolovaných společenství se objevují složité jevy jako nepravidelnosti, prvky znesnadňující komunikaci nebo redundantní prostředky (např. vícenásobné vyjádření shody). Jazyková komplexita tedy podle něj není způsobována (pouze) jazykovým kontaktem, naopak vyšší míra jazykového kontaktu a rozvolnění hranic jednotlivých společenství vede k simplifi-

11 Sám Trudgill ve své stěžejní publikaci *Sociolinguistic Typology* přiznává, že tuto tezi dříve zastával.

12 V knize *Sociolinguistic Typology* předestírá autor kritéria členění společností na ony malé a velké: velikost komunity, hustota společenské sítě a míra kontaktu s okolím — malá komunita, hustá síť a nízký kontakt jsou charakteristické pro „societies of intimates“ a naopak, nadto je možné zvažovat i kombinace mezi těmito dvěma póly škály (Trudgill, 2011, s. 146n).

kaci jazyků, proto vyšší komplexitu nalézáme v odloučených nářečních variantách, a zejména v jazycích malých, úzce společensky svázaných společenství, jejichž členové spolu sdílejí značný objem informací, tj. i způsob jejich jazykového podávání (viz též Aikhenvald, 2004). Toto tvrzení doložil na bohatém jazykovém materiálu, např. na systému pěti gramatických rodů v oceánském jazyce sursurunga, který je ve srovnání s rodovým systémem jazyků velkých společenství zcela ojedinělý. Komplexitu jazykovým kontaktem pozbýváme, například ztrátu duálu ve většině evropských jazyků chápe autor jako projev simplifikace a přisuzuje ji právě zvětšování společenství a narůstání jazykového kontaktu. Moderní společnost zaznamenala dramatické změny ve svém uspořádání a podle Trudgilla je neopomenutelné, že spění k masovému uspořádání společnosti a rozpad tradičních menších společenství znamenají pro vývoj jazyků něco nového a zásadního.

Na už řečené navázal Trudgill závěrečnou přednáškou (*Sociolinguistic Typology and the Uniformitarian Hypothesis*), v níž publikum seznámil s principem uniformity v jazyce, tj. že historické jazykové změny mají své nutné analogie ve změnách současných, respektive jsou jimi vysvětlitelné. Ve své knize Trudgill hypotézu jazykové uniformity zpochybňuje. Současná podoba jazyků představuje v jejich historické existenci prokazatelně pouze nepatrnou část¹³ a i v důsledku stále sílícího jazykového kontaktu a současných proměn uspořádání společnosti nemusí být — a často není — jako doklad jazykové změny plně reprezentativní. Některé zvláštní jazykové rysy jsou v podstatě pouhou analogií nevysvětlitelné, např. užívání odlišných osobních zájmen pro příslušníky různých generací ve vztahu k mluvčímu i v případě plurálu k sobě navzájem v indonéském jazyce onya darat. Závěrem akcentoval, jak nesmírně důležité je pro lingvistiku obecně, a sociolingvistiku zvláště, zkoumat právě minoritní jazyky a nářečí, zejména ty ohrožené, a to v prostředí, kde se jimi mluví, aby se výzkum mohl opírat i o nezbytná data sociologická, jež Trudgill považuje za určující pro stav a vývoj veškerých jazyků.

V jarním běhu přednášek zaznělo od sedmi přednášejících dohromady 19 vystoupení. Přednášky se vyznačovaly kromě vysoké odborné úrovně i srozumitelným a velmi poutavým podáním. K poutavosti přispívalo mimo jiné i to, že vystupující své výklady o konkrétních studiích a teoretických otázkách často obohacovali o drobné postřehy, jazykové zajímavosti či autentické ukázky z podniknutých výzkumů. Třebaže přednášející reprezentují odlišné badatelské oblasti, jejich přednášky se v mnohých bodech protínaly a jarní cyklus tak tvořil svým způsobem koherentní celek.

Snad všechny přednášky charakterizoval interdisciplinární přístup ke zkoumání určitého fenoménu a využívání empirických dat k testování hypotéz v popisovaných výzkumech. Badatelé zahrnovali do zkoumání jazyka dimenze sociální, kulturní, psychologické či obecněji řečeno kognitivní. Akcentoval se především sociokulturní aspekt jazyka, na jazyk se pohlíželo v jeho zasazení do konkrétních komunikačních situací, do interakcí jedince s jedincem/jedinci. Tento přístup se promítá též do

13 Trudgill uvádí s odvoláním na další literaturu, že existence jazyka jako takového spadá z 95 % do doby před neolitem a doby neolitu. To, co můžeme z jazyků reálně zkoumat, představuje jen nepatrný úsek jejich existence, nadto ještě silně modifikovaný obrovskými změnami ve společnosti (Trudgill, 2011, s. 167n).

zkoumání vývoje jazyka, což je jedno z ústředních témat, které mnohé přednášky propojovalo.¹⁴ Někteří výzkumníci představovali své obecné teorie toho, jakým způsobem se jazyk vyvíjí a jaké faktory jeho vývoj zásadně určují. Nejednou z poněkud odlišných perspektiv dospívali k podobným závěrům a názorům.¹⁵ Ačkoli se badatelé snažili odhalit principy fungování jazyka a vysvětlit je obecnou teorií, neznamena to samozřejmě, že by přijímali hypotézu o jazykových univerzaliích. Ba naopak valná část z přednášejících různé univerzalistické teze přímo zpochybňovala a problematizovala.¹⁶ Při vysvětlování určitých jevů přednášející vycházeli spíše z předpokladu specifčnosti každého jazyka, jehož struktura může být ovlivněna také právě mimojazykovými faktory (viz výše).

Všechny tyto vytčené společné atributy jarních přednášek — interdisciplinarita, zkoumání jazyka v jeho reálném užívání, relativizování univerzalistických názorů — nám umožňují utvořit si dobrý obraz o důležitých tendencích v současné světové lingvistice. K doplnění tohoto obrazu zajisté přispěje i cyklus podzimních přednášek, v jehož rámci v Praze vystoupí Connie de Vos, Stefan Newerkla, Bernhard Forchtner, Dagmar Divjak a Jóhanna Barðdal.¹⁷ Kvality jarního cyklu nám dávají právo očekávat, že na podzim se na půdě FF UK v Praze uskuteční vsutku ojedinelá, vysoce podnětná série přednášek.

Ondřej Dufek, Adam Kríž a Hana Prokšová

LITERATURA:

AIKHENVALD, Alexandra (2004): *Evidentiality*.

Oxford: Oxford University Press.

BEULS, Katrien — STEELS, Luc (2013): Agent-based models of strategies for the emergence and evolution of grammatical agreement. *PLoS ONE* [online], 8(3). Cit. 20. 6. 2013. Dostupné z WWW: <<http://www.plosone.org/article/info%3Adoi%2F10.1371%2Fjournal.pone.0058960>>.

BICKEL, Balthasar (2012): Distributional

typology: statistical inquiries into dynamics of linguistic diversity [online]. In: Bernd

Heine — Heiko Narrog (eds.), *Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. Oxford: Oxford University Press. Cit. 20. 6. 2013. Dostupné z WWW: <<http://www.spw.uzh.ch/bickel-files/papers>>.

14 O vývoji jazyka viz přednášky van Trijpovy, Trudgillovy, Milroyové, třetí přednáška Verhagenova, ale také, byť se jedná o vývoj na jiné rovině, než o které hovoří výše zmínění, příspěvky Stollové.

15 Viz poznámku pod čarou č. 10 nebo zohledňování souvztažností sociálních a jazykových struktur u Trudgilla a představitelů evoluční lingvistiky (srov. Trudgillovo tvrzení, že společenství s hustší sítí sociálních vztahů užívá komplexnější jazyk než společenství se slabší sítí vztahů, a tezi evoluční lingvistiky, zastupovanou v cyklu přednášek van Trijpem, že jazyková, sociální a mentální komplexita se vzájemně podmiňují a ovlivňují, viz Steels, 2012).

16 Viz odmítnutí hypotézy Gentnerové u Stollové, odmítnutí konceptu absolutní univerzality u Bickela, popření teze o stejné komplexitě všech jazyků u Trudgilla, dále např. přednášku Fischerové o částicích.

17 Program celého cyklu je dostupný na adrese <<http://ucjtk.ff.cuni.cz/node/4286>>.

- BICKEL, Balthasar — IEMMOLO, Giorgio — ZAKHARKO, Taras — WITZLACK-MAKAREVICH, Alena (v tisku): Patterns of alignment in verb agreement [online]. In: Dik Bakker — Martin Haspelmath (eds.), *Languages across Boundaries: Studies in Memory of Anna Siewierska*. Berlin: Mouton de Gruyter. Cit. 20. 6. 2013. Dostupné z WWW: <<http://www.spw.uzh.ch/bickel-files/papers>>.
- BONFIGLIO, Thomas Paul (2002): *Race and the Rise of Standard America*. Berlin — New York, NY: Mouton de Gruyter.
- FERGUSON, Charles A. (1982): Simplified registers and linguistic theory. In: Loraine K. Obler — Lise Menn (eds.), *Exceptional Language and Linguistics*. New York, NY: Academic Press, s. 49–66.
- GENTNER, Dedre (1982): Why nouns are learned before verbs: linguistic relativity versus natural partitioning. In: Stan A. Kuczaj (ed.), *Language Development, vol. 2*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, s. 38–62.
- GRIES, Stefan T. — STOLL, Sabine (2009): Finding developmental groups in acquisition data: variability-based neighbor clustering. *Journal of Quantitative Linguistics*, 16, s. 217–242.
- LANGACKER, Ronald W. (2008): *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. New York, NY: Oxford University Press.
- MA, Weiyi — GOLINKOFF, Roberta Michnick — HIRSH-PASEK, Kathy — McDONOUGH, Colleen — TARDIF, Twila (2009): Imageability predicts the age of acquisition of verbs in Chinese children. *Journal of Child Language*, 36, s. 405–423.
- McDONOUGH, Colleen — SONG, Lulu — HIRSH-PASEK, Kathy — GOLINKOFF, Roberta Michnick — LANNON, Robert (2011): An image is worth a thousand words: why nouns tend to dominate verbs in early word learning. *Developmental Science*, 14, s. 181–189.
- MILROYOVÁ, Lesley — GORDON, Matthew (2012): *Sociolingvistika: Metody a interpretace*. Praha: Karolinum.
- SPRANGER, Michael (2012): The co-evolution of basic spatial terms and categories. In: Luc Steels (ed.), *Experiments in Cultural Language Evolution*. Amsterdam — Philadelphia, PA: John Benjamins, s. 111–141.
- STEELES, Luc (2012): Introduction. Self-organization and selection in cultural language evolution. In: Luc Steels (ed.), *Experiments in Cultural Language Evolution*. Amsterdam — Philadelphia, PA: John Benjamins, s. 1–37.
- STOLL, Sabine — BICKEL, Balthasar — LIEVEN, Elena V. M. — BANJADE, Goma — BHATTA, Toya N. — GAENSZLE, Martin — PAUDYAL, Netra P. — PETTIGREW, Judith — RAI, Ichchha Purna — RAI, Manoj — RAI, Novel Kishore (2012): Nouns and verbs in Chintang: children's usage and surrounding adult speech. *Journal of Child Language*, 39, s. 284–321.
- STOLL, Sabine — GRIES, Stefan T. (2009): An association strength approach to characterizing development in corpora. *Journal of Child Language*, 36, s. 1075–1090.
- TINBERGEN, Niko (1963): On aims and methods of ethology. *Zeitschrift für Tierpsychologie*, 20, s. 410–433.
- TRUDGILL, Peter (2011): *Sociolinguistic Typology. Social Determinants of Linguistic Complexity*. Oxford: Oxford University Press.
- van TRIJP, Remi (2013): Linguistic selection criteria for explaining language change: a case study on syncretism in German definite articles. *Language Dynamics and Change*, 3, s. 105–132.